

Катерина КОРОВІНА
Одеса

"РОДИЛЬНИЙ ОБРЯД" ЯК ЕТАП СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЖІНКИ: ПЕРЕХІД ДО МАТЕРИНСЬКОЇ СУБКУЛЬТУРИ

Стаття присвячена проблемі переходу жінки в інститут материнства. У дослідженні аналізується структура, знаковість та специфіка родильної обрядовості, для визначення її ролі в системі обряду переходу.

Кожна людина у своїх вчинках та поведінці різноманітна й індивідуальна, тому для збереження цілостності і структурності суспільства потрібен ритуал та традиція. У науці терміном "традиція" позначається специфічний вид соціального спадкування, такий засіб запису інформації, який орієнтований на точне відтворення минулих зразків соціальності¹. Традиція спирається на самий факт соціалізації індивідів, на приналежність їх до певної спільноти. Соціалізація – це процес засвоєння індивідом визначеної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства.

Людина у своєму житті поступово проходить деякі етапи: народження – полова зрілість – шлюб – батьківство/материнство – професійна/соціальна спеціалізація – смерть. Кожне з цих явищ супроводжується діями, у яких одна й та сама мета: забезпечити людині перехід з одного визначеного стану в інший, настільки ж визначений. В етнографічній літературі цей процес називають "обрядами переходу". Основоположником даної термінології є А. Ван Генепп². Суть теорії "обрядів переходу" полягає в існуванні деяких переходів, які приводять до радикальних змін існуючого положення. Сам процес переходу відбувається в 3 етапи:

I етап – сегрегація – відділення людини або групи людей від старого оточення та займаного раннє місця в соціальній структурі: розрив з минулим (preliminal rites).

II етап – транзиція – проміжний стан (liminal rites – від лат. limen – поріг). В.Тэрнер вів поняття "лімінальної особистості" – "Лиминальные существа ни здесь ни там, ни то ни се – они в промежутке между положениями"³.

III етап – інкорпорація – поступове включення індивіда в нову соціальну групу, у новій якості, в новому соціальному статусі (postliminal rites).

До "обрядів переходу" відносяться також ритуали ініціації – сукупність церемоній, за допомогою яких відзначається вступ індивіда в члени групи, зміна його статусу, початок нової форми життєдіяльності. Але відміною рисою ініціації є штучне відтворення ситуації, і прилучення до таїнств⁴. Метою даної статті є розгляд родильного обряду з погляду етапів перехідності та виявлення спорідненості елементів ритуалу з обрядами ініціації.

Родина являє собою шлюбний союз між чоловіком та жінкою в тій чи іншій формі санкціонованій суспільством⁵. Дано основа являє собою не тільки відносини між подружжям, навіть якщо вони юридично оформлені, а становить взаємини між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми. Саме даний факт наділяє родину характером важливішого соціального інституту. Як і будь-який інший інститут, родина має чітку структуру, взаємозалежні між собою підрозділи (субкультури). Одним із таких підрозділів є інститут батьківства. До складу якого входить материнство і батьківство, але в контексті не простої сукупності, а як підсистема в системі родини, в якості самостійного елемента.

Важливим фактором існування етнічної групи є наявність нащадків. Народження дитини було і є найважливішою подією для всіх членів родини і суспільства. Свій статус родина

одержувала тільки після народження первістка. Стан безплідності розцінювалося як покарання, наведення порчі, знак долі. В народній уяві, безплідність, приписувалась винятково жінці. Тому на жіночу поведінку накладалися табу: заборонялося брати участь у багатьох обрядах календарного і сімейного циклу⁶. Внаслідок цього, щоб не допустити цей стан, ми можемо спостерігати ритуали, які спрямовані на попередження безплідності, в складі різних обрядів сімейного циклу. Весільна обрядовість наскрізь наповнена ритуалами, що забезпечували б народженню нащадків: обсипали зерном молодих, саджали дитину до нареченої на коліна, у шлюбне ліжко клали поліна, також чоловічі / жіночі атрибути. В родильній обрядовості особливе значення придавали поведінці жінки, тому що вважали, саме поведінка матері багато в чому визначає майбутнє дитини (у тому числі і його плідність). Унаслідок порушення ритуальних приписів в майбутньому дитині могла загрожувати безшлюбність або безплідність. У етнокультурному середовищі материнство – є одним з головних іпостасей жіночного образу⁷.

Дослідники вважають, материнство, як інституціонально засвідчений факт фіксується з того моменту, коли жінка заявляла про свою вагітність сім'ї; з появою лікарської практики після установлення факту вагітності⁸. На наш погляд, настає перший етап переходу – сегрегація. Жінка одержує статус вагітної, якщо до даного моменту вона знаходилася на певній соціальній сходинці (як правило, статус замужньої жінки), то в даному становищі її статус поступово знижується. Її приписуються характеристики пасивності, безособовості, "її як би не існує"⁹. Символіка "порогової фази" визначається не тільки невизначеністю статусу, але і безліччю символів і кодів, що підкреслюють даний стан¹⁰.

Жінка втрачає своє "Я" – навіть її спонтанні бажання вважаються не її власними, а проявом іншої волі¹¹ ("це їй з черевця захотілося") – тим самим позбавляючи вагітну статусу людини. За повір'ям вона є носієм двох душ, тому знаходиться в безпосередній близькості до границі між життям та смертю, тому стосовно неї застосовується ряд правил щодо поведінки, які в міру збільшення терміну вагітності піддаються ретельної регламентації.

Суть обряду переходу і ритуалу ініціації полягає в тому, що людина повинна одержати новий статус. Для цього потрібно пройти "пустелю безстатусності", повернутись у свій природний стан, потім символічно вмерти, для того, що б народитися "новою людиною". Позбавлення "людського вигляду" характеризується низкою символічних кодів: поведінковий (нерухомість, недієздатність), звуковий (німota, сліпота), коду одягу¹², які в ході ритуалу трансформуються і в міру наближення до "переходу" віддаляються.

Нерухомість і недієздатність – цей код побудований на основі обмеження рухової активності і працездатності. Насамперед, це обмеження в обрядовому і господарському житті. У нашому випадку ми можемо розділити дану групу на дві категорії, які по способу дії спрямовані на:

1. обмеження активності, яка пов'язана з запобіганням та охороною вагітної і майбутньої дитини від шкоди. Жінці приписували безліч правил і заборон: просторові (виходити з будинку без супроводу, стояти на порозі, знаходитись на перехресті), тимчасові (виходити після заходу сонця), уникати контактів з деякими предметами (дивитись у дзеркало, носити намисто та кільця)¹³, тваринами (дозволяти кішці або собаці проходити між ніг, дивитися на вовка, брати в руки мишу), явищами природи, стихіями (місяцем, зірками, вихром, громом, блискавкою). Регламентували також стримування від деяких видів дій (шити, прясти, в'язати, не повинна мести або змітати сміття в кут, брати в руки мотузку і замотувати їй);

2. ряд заборон що стосуються оберегів для самого суспільства. Як ми зауважили, вагітна є носієм двох душ і вважається небезпечною, тому її обмежували в обрядовому житті (пр. не дозволяється бути хрещеною матір'ю, дружкою, (молодим віщую нещастя і сварки в родині)), господарському (не повинна доїти корову ("щоб не відняти в корови молоко", знімати поклажу з коня).

Даний стан споріднений зі станом неофітів, що проходять ініціацію. Вона полягає в тім, що під час іспитового терміну неофіти можуть безкарно красти і грабувати, пригощатись¹⁴. Проводячи аналогію зі станом вагітності ми можемо спостерігати аналогію в поведінці оточуючих – не можна відмовляти в проханні, особливо якщо це стосується їжі. Вагітну, що прийшла в будинок, намагалися посадити якнайкраще – у противному випадку в будинку заведуться миші¹⁵.

Вживання їжі, ритуальний етикет – визначаються обмеженням у їжі деяких продуктів. Вагітній заборонялося користуватися загальним посудом, також заборони поширювалися на деякі продукти (наприклад, не можна їсти рибу, овочі, м'ясо тварин, задертих вовками, їсти фрукти, що клювали птахи, їсти кисле).

Німота, сліпота – мовчання – значима характеристика головного персонажа ритуалу переходу, воно вказує на близькість персонажа до іншого світу, у той час як говоріння – ознака світу людей¹⁶. Сліпота може ритуально передаватися за допомогою визначених символів: ін. необхідність проводирок¹⁷, а також особливого підв'язування головного убору, що спадає на очі.

Код одягу – остання зі знаків принадлежності до "світу культури", роздягання, знімання взуття, кілець, розплітання волосся – це повернення людини у своє "природне", вихідний стан. Безпосередньо перед родами, жінка розв'язувала усі вузли на одязі (нерідко і цілком роздягалася – при важких родах), знімала прикраси, розпускала волосся. Дані символи вказували на полегшення пологів. Більш того, у період вагітності також регламентували деякі дії (заборона носіння кілець, намиста, а також щоб на одязі не було багато вузлів). Оголення або просто розв'язані вузли вказують на не функціональність тіла¹⁸.

За допомогою регламентації заборон породілля поступово відокремлювалося від свого світу, і наближалася до світу "чужого".

У результаті дотримання культурних символів людина наближалася до свого природного стану, перетворювалася на "живий труп". Ідея про смерть, переродження людини в новій якості і статусі є основною в обряді переходу. Неможливо досягти змін у людині без того, щоб "померти" у попередньому житті¹⁹.

Якщо розглядати аналогію з обрядами ініціації, то ми можемо виділити ще одну характерну рису: для одержання таємного знання і нового статусу ініціяントу необхідно пройти іспит на витривалість через тілесні болові страждання. Біль – це містична сила: з одного боку вона є уповноваженим космосу, тобто природного, а з іншого боку – соціуму, тобто суспільного порядку. Тому вона безліка й узагальнена. Біль – це єдино можливий шлях у нове життя. Таким чином, виражаючись метафорично, це якийсь глибоко духовний процес²⁰. Жінки, що родили, називають родовий біль "пекельний", "божевільний", "нестерпний", "нелюдський", той, який "ні з чим не переплутати, "ні з чим не порівняти" – це еталон болю, головний, найдужчий біль. Багато жінок говорять, що чоловіки "не винесли б цього"²¹. Тим самим можна відзначити, що призначення цього болю важливе – вона є невід'ємною частиною родильного ритуалу. Для того щоб "стати матір'ю", необхідно пройти цей етап.

З народженням дитини жінка відбулася як мати. Для соціального закріплення цієї позиції необхідно пройти важливу фазу переходності – інкорпорацію. Основним завданням даного періоду – це "виготовлення" нової людини. Протягом 40 днів жінка знаходиться в проміжному стані, тобто в просторі між своїм і чужим²². За цей період часу ми можемо спостерігати поступове включення матері в структуру колективу, придбання нового соціального статусу. Жінка змінювала зачіску і костюм – він ставав цілком жіночим. У цей період відбувається з'єднання душі з тілом породіллі. Відбувається ритуальне обмивання (в обряді ініціації це важливий компонент для зняття безстатусного стану). У родильній обрядовості це проходить через "обряд зливок" (отводок) – очищення водою баби-повитухи і породіллі. Після цього наставала черга обряду "навідування породіллі" (як правило, вони носили переважно індивідуальний характер) та родини. Родини влаштовувалися незадовго після пологів. У них брали участь жінки (нерідко із чоловіками) і баба-повитуха. Розпорядницею родин була повитуха, вона за допомогою породіллі допомагала накривати на стіл. Гості приходили з подарунками, шануючи породіллю і дитину, бажали їм здоров'я. Проаналізувавши даний обряд, ми можемо припустити, що запрошені жінки тим самим, констатували факт материнства, яке відбулося. Остаточним етапом закріпленням породіллі в новому статусі, служила очисна молитва (через 40 днів) після якої жінка цілком здобувала статус повноправної жінки – матері.

Таким чином, підводячи підсумок, ми можемо акцентувати увагу на те, що обряди, що входять до складу родильної обрядовості тісно переплітаються з обрядами переходу. У їхньому контексті ми можемо спостерігати, що вагітність відноситься до "проміжного стану", і для того, "щоб піднятися нагору по статусних сходах, людина повинна спуститися нижче статусних

сходів²³ за допомогою введення особливих заборон жінка поступово відокремлюється від свого світу, і наближається до світу "чужого", тим самим, позбавляючись останніх ознак принадлежності до сфери культури – стає *tabula rasa*.

- ¹ Данилова Л.В. Традиция как специфический способ социального наследования // Советская этнография. – № 3. – 1981. – С. 48.
- ² Арнольд ван Геннеп. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. – М., 1999.
- ³ Тэрнер В. Символ и ритуал. – М., 1983. – С. 169.
- ⁴ М.В.Тендрякова. Мужские и женские возрастные инициации // Этнографическое обозрение. – № 4. – 1992. – С. 34.
- ⁵ Культура і побут населення України. – К., 1993. – С. 183.
- ⁶ Славянские древности: этнолингвистический словарь (под ред. Н.И. Толстого). – Т.1. – М., 1995. – С. 167.
- ⁷ Кон И.С. Материнство и отцовство в историко-этнографической перспективе // Советская этнография. – № 6. – 1987. – С. 31.
- ⁸ Щепанская Т.Б. Миѳология социальных институтов: родовспоможение // Миѳология и повседневность. – Вып.3. – СПб.,1999. – С. 390.
- ⁹ Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре (структурно-семантический анализ восочнословянских обрядов). – СПб.,1993. – С. 92.
- ¹⁰ Тендрякова М.В. Первобытные инициации и современная культура // Советская этнография. – № 6. – 1991. – С. 53.
- ¹¹ Щепанская Т.Б. Вказ. праця. – С. 393.
- ¹² Маєрчик М. Українські обряди родинного циклу крізь призму моделі переходу. Автореф. дис.... канд. іст. наук. – К., 2002.
- ¹³ Гаврилюк Н.К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности). – К., 1981.
- ¹⁴ Геннеп А. Вказ. праця. – С. 103.
- ¹⁵ Славянские древности. Вказ. праця. – С. 161.
- ¹⁶ Байбурин А.К. Вказ. праця. – С. 93.
- ¹⁷ Там само. – С. 176.
- ¹⁸ Маєрчик М. Одяговий метамовний код в обрядах родинного циклу (семіотичний аналіз традиції оголення лімінальних осіб) // Народознавчі Зошити. – № 6. – С. 1029.
- ¹⁹ Щепанская Т.Б Вказ. праця. – С. 390.
- ²⁰ Белоусова Е. Родовая боль в антропологической перспективе// источник: <http://proekt-psi.narod.ru>
- ²¹ Белоусова Е. Вказ. праця.
- ²² Байбурин А.К. Вказ. праця. – С. 95.
- ²³ Тэрнер В. Вказ. праця. – С. 231.

Статья посвящена проблеме перехода женщины в институт материнства. В исследовании анализируется структура, знаковость и специфика родильной обрядности для определения ее роли в системе обряда перехода.